

ARHIV I MUZEJ HRVATSKOGA NARODNOG KAZALIŠTA U ZAGREBU – JUČER, DANAS, SUTRA

Martina Petranović

UDK: 792(4975.521.2):930.25

U radu se istražuju i analiziraju utemeljenje, razvojne faze i dosezi Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu u razdoblju od 1840. godine koja se smatra godinom njegova osnutka do danas. Pritom se poseban naglasak stavlja na osobe i/ili institucije koje su presudno obilježile njegovu povijest i status u pojedinom trenutku, na različita shvaćanja mjesta, naravi i uloge kazališnoga arhiva i muzeja u hrvatskome kazališnom i kulturnom životu te na historijat i temeljne odrednice inicijative pa i borbe za pokretanje samostalnoga muzeja kazališne umjetnosti u Hrvatskoj koja do danas nije ostvarena.

Ključne riječi: kazališni arhiv; kazališni muzej; Dimitrija Demeter; Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu

IZLOŽBA KOJE NEĆE BITI U MUZEJU KOJI TO NIJE – DEMETER I ODSJEK ZA POVIJEST HRVATSKOGA KAZALIŠTA

Budući da se 2022. godine obilježavala 150. obljetnica smrti Dimitrije Demetra (Zagreb, 21. srpnja 1811. – Zagreb, 24. lipnja 1872.), istaknutoga hrvatskog književnika, kritičara, prevoditelja i preporoditelja, a gledano iz perspektive teatrologije možda ponajprije umjetničke osobnosti koja je sredinom 19. stoljeća na sebe preuzela brojne poslove oko utemeljenja hrvatskoga profesionalnog glumišta, u Odsjeku za povijest hrvatskoga kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu¹ tim je povodom svojedobno planirano priređivanje izložbe (i znanstvenostručnoga kolokvija) o njegovoj svestranoj umjetničkoj i kulturnoj djelatnosti.² Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU pritom se prirodno izdvojio kao inicijator Demetru posvećene izložbe iz više razloga – u Odsjeku je pohranjena bogata građa vezana uz život, djelo i naslijeđe Dimitrije Demetra, kao što su dokumenti, rukopisi, prijevodi, tiskana izdanja, autografi, libreta te građa vezana uz izvedbe njegovih djela u kazalištu od 19. stoljeća do danas (dramski tekstovi, kazališne cedulje i plakati, programske knjižice, fotografije, skice scene i kostima...), ali i primjerice Demetrova bista; Odsjek je smješten u Palači Narodni dom u kojoj su djelovale neke od važnih preporodnih institucija u čijim je aktivnostima među ostalima gorljivo sudjelovao i Dimitrija Demeter;³ Odsjek se godinama nameće (ili se nastoji nametnuti) ne samo kao središte prikupljanja kazališne građe i njezina istraživanja već i kao mjesto davanja vidljivosti i glasa poznatim i manje poznatim ili nepoznatim kazališnim osobnostima i kazališnim

¹ U nastavku: Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU.

² Za pripremanje izložbe, kao i popratnoga kolokvija koji se trebao održati u Preporodnoj dvorani Palače Narodni dom, od Zaklade Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti zatražena su i ostvarena inicijalna financijska sredstva, no od izložbe u Muzejsko-galerijskom prostoru Palače Narodni dom se na koncu moralo odustati zbog oštećenja Palače prouzročenih zagrebačkim potresom iz 2020. godine, a planirani je kolokvij u konačnici integriran u simpozij *Dani Hvarskega kazališta. Hrvatski narodni preporod i njegovo naslijeđe*, Hvar, 11. – 14. svibnja 2022.

³ U Palači Narodni dom bili su, primjerice, Narodni muzej, Gospodarsko društvo i Čitaonica, i u njoj su se odvijala brojna kulturna, društvena i politička događanja. Usp. primjerice Stančić, ur. 1985. i Brešić 2015.

fenomenima iz bliže ili dalje prošlosti te kao ishodište izložbenoga promišljanja, osmišljanja i (re)koncipiranja nacionalne kazališne povijesti uopće. Međutim, zbog viševrsnih i dalekosežnih posljedica zagrebačkoga potresa iz ožujka 2020. godine,⁴ planirane obljetničke izložbe o Dimitriji Demetru nije bilo niti će je u skorije vrijeme biti, barem ne u Odsjeku za povijest hrvatskoga kazališta HAZU ili u njegovoj organizaciji, kao što je donekle neizvjesna i neposredna – a možda i dugoročna – budućnost Odsjeka u potresom (koliko i nedostatnim održavanjem) oštećenoj Palači, napose u segmentu višegodišnje latentno tinjajuće, ali zasad besplodne želje Odsjeka da unutar sebe formira ili se transformira u kazališni muzej čije zametke od samoga početka svoga postojanja zapravo nosi u sebi. Naime, u određenome je pogledu Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU moguće, ako ne i nužno, promatrati i kao izravnoga sljedbenika pa gotovo i pravnoga sljednika Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu u čijem je utemeljenju prije više od stotinu i osamdeset godina sudjelovao upravo Dimitrija Demeter. Povijest ideje o osnutku hrvatskoga kazališnog muzeja koliko i refleksije o njoj, koja zapravo ima mnogo dugotrajniju i kompleksniju genezu, uspone i padove nego što bi se to možda na prvi pogled moglo učiniti i koja se danas u kontekstu obnove Zagreba nakon potresa i postavljanja brojnih nacionalnih kulturnih institucija začetih u preporodno doba ili na preporodnim osnovama⁵ na nove doslovne i metaforičke temelje ponovno čini nadasve aktualnom, zatvorila je time, usudila bih se reći, svojevrsni puni krug te se doima opravdanim posvetiti joj zasluženu pozornost, počevši upravo s Demetrom i preporodom te vremenom oblikovanja nacionalnih kulturnih ustanova i formiranja nacionalnoga identiteta koji svoje tragove vuku sve do danas.

⁴ O oštećenjima i sanaciji vidi konzervatorski elaborat za Palaču Drašković ili Narodni dom: Mance i Šverko 2021.

⁵ U poglavlju »Institucije« u knjizi *Hrvatska književnost 19. stoljeća*, Vinko Brešić ističe kako su sva glavna te mahom i danas aktivna gospodarska, kulturna, znanstvena, književna i druga strukovna društva i institucije nastale ili su bile začete u preporodnome razdoblju, a kao primjere navodi, npr. Hrvatsko-slavonsko gospodarsko društvo (1841.), Maticu ilirsku (1842.), Narodni muzej (1846.), Hrvatsko narodno kazalište u Zagrebu (1860.), Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti (1862.), Sveučilište (1874.), Sveučilišnu biblioteku (1875.), Društvo hrvatskih književnika (1880.) i slično (Brešić 2015: 266).

KAZALIŠNA PRAKSA I KAZALIŠNA KULTURA –
DRAMSKA/KAZALIŠNA BIBLIOTEKA HRVATSKOGA
NARODNOG KAZALIŠTA

Usporedo s buđenjem, razvijanjem i oblikovanjem nacionalne svijesti u 19. stoljeću, u različitim se sredinama nametala i potreba za pokretanjem ustanova u kojima bi se građa o njihovim povijesnim i kulturnim obilježjima i dostignućima, kako u »Pregledu povijesti muzeja u Hrvatskoj« piše Vera Humski, »skupljala, proučavala i izlagala« (Humski 1986: 7), a na sličan su se načini brojni predstavnici hrvatskoga narodnog preporoda, na čelu s Ljudevitom Gajem, zalagali za prikupljanje raznovrsnih predmeta, artefakata, dokumenata, rukopisa i knjiga koji su se odnosili na nacionalnu povijest i kulturu, za tiskanje knjiga na narodnome jeziku i za osnivanje knjižnica, čitaonica i muzeja kao središnjih prostora na kojima bi se objedinjavalo i pohranjivalo, ali i zamišljalo, oblikovalo i diseminiralo znanje o nacionalnoj kulturi, jeziku i povijesti. U kontekstu spomenutih preporoditeljskih nastojanja izdvojeno je, ako ne i povlašteno mjesto zauzimao i nezanemariv trud oko pokretanja narodnoga kazališta na hrvatskome jeziku, a u tome je napose prominentnu ulogu igrao Dimitrija Demeter, svjestan povezanosti književne i kazališne kulture i nacionalnog identiteta, udjela dramske književnosti i kazališta u izgradnji nacionalne kulture te potencijalne i priželjkivane edukativne i prosvjetiteljske uloge drame i teatra u izgradnji nacionalnoga jezika, kulture i identiteta kao i u potvrđivanju i širenju ideja narodnoga preporoda. O tome nedvosmisleno svjedoči već i Demetrov programatski »Predgovor« prvome dijelu *Dramatičkih pokušanja* iz 1838. godine, koliko dakako i sama »pokušenja«, a pored brojnih drugih umjetničkih i kulturnih postignuća i zasluga, o tome nedvosmisleno svjedoči i njegov ustrajan, proaktivan i dugogodišnji angažman na doista širokome dijapazonu djelatnosti i funkcija ispređenih oko pokretanja hrvatskoga kazališnog života te utemeljenja i djelovanja Hrvatskoga narodnog kazališta od sredine 19. stoljeća sve do takoreći njegove smrti 1872. godine. Kada govorimo o dramskoj književnosti i kazalištu, valja stoga naglasiti da je Demeter bio dramski pisac i libretist, prevoditelj, autor programatskih spisa o drami i kazalištu, organizator i utemeljitelj dobrovoljačkih družina, autor kazališne legislative, dramaturg, artistski ravnatelj kazališta, kazališni kritičar, urednik i djelatnik u izdavanju tekstova relevantnih za scensku praksu (Batušić 1997.). No odmah potom valja

također naglasiti i nešto manje poznatu ili barem ne toliko razvikanu činjenicu da je Dimitrija Demeter, na tragu spomenutih preporoditeljskih zalaganja za institucionalizaciju nacionalne kulture, uza sve druge već istaknute funkcije više godina popunjavao i neformalnu kućicu svojevrsnoga kazališnog knjižničara, arhivara pa i muzeologa te utemeljitelja i prvoga voditelja jednoga isprva malog, ali s vremenom sve važnijeg i obimnijeg kazališnog odjeljenja koje se postupno uvriježilo voditi pod nazivom Arhiv i muzej Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu, premda su u optičaju bili i srodni nazivi Kazališni arhiv i muzej, Arhiv i knjižnica Narodnog kazališta i sl. Prema dostupnim, doduše sporadičnim a nerijetko i posrednim podacima i dokumentima, može se reći da je osnovu ili jezgru toga budućeg Arhiva i muzeja, pod paskom Dimitrije Demetra i poslije njegovoga dugogodišnjeg suradnika Josipa Freudenreicha (Benešić, ur. 1926.; Batušić 1960.; Batušić 1969a), činila biblioteka izvornih i prevedenih dramskih djela, stvarana, prikupljana i čuvana od prvih predstava na hrvatskome jeziku u izvedbi Domorodnoga teatralnog društva s početka četrdesetih godina 19. stoljeća naovamo. Pritom valja uočiti, a to sasvim sigurno nije plod slučajnosti, da je osim u teatrološkoj literaturi vezivanje ustroja i postojanja kazališnoga arhiva i muzeja uz 1840. godinu ovjereno i u muzeološkoj strukovnoj literaturi, primjerice u spomenutomu radu Vere Humski iz 1986. godine u kojem autorica donosi povijesni pregled razvoja svih muzejskih ustanova na području Republike Hrvatske (Humski 1986.). U navedenoj biblioteci dramskih djela, koja u svojoj najširoj formi obuhvaća i rukopise i štampane tekstove, i cjelovita izdanja i prijepise pojedinih uloga, i izvedena i neizvedena djela, i prijevode i izvorne hrvatske drame, uključujući gdjekada i autografe hrvatskih pisaca, sačuvani su naime tekstovi prema kojima su u 19. stoljeću izvedene neke od prvih predstava na hrvatskome jeziku. Kao nedvojbeno opredijeljen *homo theatralis* izravno uključen u neposrednu kazališnu svakodnevicu, Dimitrija Demeter zacijelo ih je čuvao kao materijal za buduće kazališne izvedbe i potrebe dnevne kazališne prakse u kojoj je i sam participirao, a kao kulturni djelatnik upućen u nastojanja i ciljeve preporodnoga pokreta, nedvojbeno je bio svjestan i njihova književnopovijesnoga i kazališnopovijesnoga značenja, ne samo za kreiranje kazališnoga čina već i za njegovo historijsko pamćenje i oblikovanje povijesti, suvremenosti i budućnosti hrvatskoga kazališta i nacionalne kulture. U tom pogledu, može se reći da je dramska biblioteka Hrvatskoga narodnog kazališta kao osnova njegovoga Arhiva i muzeja objedinila dvije funkcije koje će umnogome

obilježiti i zacrtati njegov sadržaj, strukturu i ciljeve u budućim desetljećima sve do takoreći današnjega dana. Bez obzira na to što, primjerice, u tzv. Benešićevu godišnjaku stoji da se s početkom izvođenja na hrvatskome jeziku 1840. godine svakako počeo ustrojavati i kazališnih arhiv i muzej, ali da se o urednom vođenju arhiva može govoriti tek nakon utemeljenja Hrvatskoga narodnog kazališta i ostvarivanja trajnijega kontinuiteta hrvatskih izvedbi od 1860. godine nadalje (Benešić, ur. 1926.), djela uvrštena na popis dramskih tekstova oko 1865. godine koji je vlastitom rukom ispisao sam Demeter, a riječ je o *Popisu knjigah i rukopisah nalazećih se u knjižnici narodnoga hrvatsko-slavonskoga pozorišta u Zagrebu*,⁶ svjedoče da je riječ s jedne strane o tekstovima koji su izvođeni u razdoblju od 1840. godine do trenutka kada je Demeter predavao biblioteku novome artistskom ravnatelju Augustu Šenoi, o tekstovima koji su štampani u okviru Izboru igro-kazah ilirskoga kazališta u tiskari Ljudevita Gaja, i o tekstovima koji se i danas nalaze u biblioteci dramskih djela Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu, sada pohranjenoj u Muzejsko-kazališnoj zbirci Odsjeka za povijest hrvatskoga kazališta HAZU. *Angelo, podovanski okrutnik, Bretislav i Juta, Clermont, Čaša vode, Dva prosioca* i mnogi drugi, njih preko stotinu, samo su neki od abecednim redom poredanih naslova, nerijetko raritetnih i jedinstvenih primjeraka, bilo rukopisnih bilo otisnutih, a *Smertni rog (Hernani)*, primjerice, ujedno je i jedino do danas otisnuto izdanje znamenite Hugoove drame na hrvatskom jeziku.

»SLAVA U SLAVI, JUBILEJ U JUBILEJU« –
KULTURNO-HISTORIJSKA IZLOŽBA GRADA ZAGREBA
I KAZALIŠNI MUZEJ

Slično kao i u doba narodnoga preporoda, Arhiv i muzej Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu na različite će načine i u kasnijim fazama biti slabije ili jače vezan uz pitanja društvenopovijesnoga pa i političkoga razvoja hrvatskoga društva, kulture i npose kazališta, sudjelujući u konstruiranjima nacionalne

⁶ Vidi zelenu omotnicu pod nazivom Kazališna biblioteka koja se čuva u Odsjeku za povijest hrvatskoga kazališta HAZU.

povijesti i procesima oblikovanja ili očuvanja nacionalnoga kulturnog identiteta i nacionalnoga sjećanja iz vizure književne i kazališne problematike te u oblikovanju povijesti teatra s obzirom na vrijeme i mjesto povijesnih pregovaranja o kazališnoj povijesti i oblikovanju kazališne povijesti sukladno poimanjima i vrijednostima različitih društvenih skupina. Nakon Demetra, na popunjavanju kazališne biblioteke radili su i brojni drugi pojedinci, bilo artistički ravnatelji poput Augusta Šenoae koji je Demetra naslijedio ne samo na poziciji artističkoga ravnatelja već i voditelja biblioteke dramskih djela, ravnatelji Drame poput Adama Mandrovića i Josipa Bacha, redatelji poput Nikole Milana Simeonovića, dramaturzi poput Josipa Eugena Tomića, Ferde Ž. Milera, Nikole Andrića ili Joze Ivakića, ili bibliotekarke Blanke Hergešić (usp. Batušić 1960: 318), a svakako je utemeljenjem Opere važan prilog razvoju Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu kasnije bila i zbirka glazbenoscenskih zapisa, djela i partitura. Rad na prikupljanju kazališne građe i popunjavanju kazališne arhive spisima, kazališnim ceduljama, korespondencijom, tiskanom građom te uskoro i skicama, fotografijama i srodnom građom obilježio je i upravo Stjepana Miletića, no tek u trenutku kada mjesto intendanta Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu u dvadesetim godinama 20. stoljeća preuzima Julije Benešić dolazi ne samo do mijena u upravljanju kazalištem, već i do daljnjih ozbiljnih promišljanja pozicije i uloge arhiva i muzeja unutar mehanizma uže kazališnoga i šire kulturnoga života. Posebice će se to aktualizirati u vrijeme znamenite Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba 1925. godine kojom se obilježavala tisućita obljetnica hrvatskoga kraljevstva, ali unutar nje i »slava u slavi, jubilej u jubileju«, kako se prigodom izložbe izrazio Nikola Andrić (Andrić 1925: 121), odnosno trideseta obljetnica nove zgrade kazališta. Višegodišnje težnje za oblikovanjem kazališnoga muzeja tom su se prigodom spojile sa šire orkestriranim težnjama za izgradnjom i reprezentacijom arheološke, društvene, političke i kulturne povijesti glavnoga grada, a imale su nekoliko usporednih odvojaka.

Premda je zbog nedostatka obimnije i potpunije građe razmjerno nezahvalno i otežano razvedenije govoriti o tome, postojeći spisi, indicije i rasute dokumentarno-tekstualne »udice« čini se ipak mogu potkrijepiti misao da je ideja o osnutku kazališnoga muzeja na ovaj ili onaj način više puta aktualizirana i prije same izložbe. Čitljivo je to, primjerice, u kazališnoj korespondenciji (vidi pismo E. Laszowskoga iz 1911. o kojem će još biti govora), u nekim novinskim osvrtima

na problematiku kazališnoga muzeja gdje se navodi darovanje vrijedne kazališne građe kazališnome muzeju (npr. u kratkoj novinskoj obavijesti »Kazališni muzej« iz 1913.),⁷ u dopisima uprave kazališta ili upravi kazališta u kojima je razvidna namjera o prikupljanju građe za kazališni muzej i prije Benešićeve »ere«, a potom ponajviše u postupcima sabiranja i izlučivanja kazališne građe koje je Benešić provodio za svoje uprave uz pomoć više suradnika izvan kazališta i u kazalištu. Uvidjevši važnost dokumentiranja suvremenoga kazališnog djelovanja, osvjedočenu i u znamenitom *Godišnjaku Narodnog kazališta u Zagrebu za sezone 1914./1915. – 1924./1925.*, poznatijem pod skraćenim nazivom *Benešićev godišnjak*, Julije Benešić bio je izrazito svjestan i važnosti dokumentiranja povijesnoga kazališnoga djelovanja te je posebnu pozornost, energiju i financijska sredstva posvetio dopunjavanju arhivske građe o Hrvatskome narodnom kazalištu u godinama koje su prethodile njegovu mandatu – s jedne strane donošenjem uredbe o prepisivanju kazališnih kritika iz 19. stoljeća, a s druge strane poticanjem izlučivanja spisa o kazalištu iz administrativnih spisa zemaljske vlade koja je te spise nakon nekog određenog vremena (točnije 50 godina) uništavala.⁸ Za to je upošljavao posebne suradnike izvan kazališta, poput Bogdana Stanojevića i sl., o čemu svjedoče brojni dopisi, a surađivao je i s autorima poput Vladimira Lunačeka na prikupljanju građe o povijesti zagrebačkoga glumišta (i na hrvatskom i na njemačkome jeziku) kako bi se stvorile osnove za dopunjavanje povijesti hrvatskoga teatra i propusta, nedosljednosti ili manjkavosti postojećih povijesti hrvatskoga/zagrebačkoga glumišta (npr. studije Nikole Andrića, Milana Ogrizovića i dr.) koje su rađene u vremenskim tjesnacima i za obljetničke prigode pa niti nisu mogle biti detaljnije ili preciznije, kako se u motivacijskom pogledu može iščitati u recima ili između redaka sačuvanih spisa. Nadalje, Benešić je unutar samoga kazališta na mjestu voditelja arhiva zaposlio Andriju Milčinića koji se podjednako intenzivno bavio i prikupljanjem građe i njezinim sređivanjem koliko

⁷ *Narodne novine* od 9. travnja 1913. godine, primjerice, donose kratku obavijest da je kazališnome muzeju doniran vrijedan rukopis drame *Sveti Aleksej* Tituša Brezovačkog.

⁸ Pišući o Arhivu i muzeju Hrvatskoga narodnog kazališta, Slavko Batušić navodi da je Benešić tim činom uspio spasiti kazališno relevantne spise u razdoblju od otprilike 1865. do 1918. godine, dakle negdje do vremena kada i sam preuzima upravu kazališta (Batušić 1969a), a detaljniji uvid u to kako je pronalazio kazališne spise daje i Andrija Milčinić u svom članku o kazališnom arhivu i muzeju (Milčinić 1926).

i njezinim izlaganjem i promišljanjem motiva, načina i ciljeva tog izlaganja, a da je Milčinovića problematika kazališnoga muzeja itekako zanimala i na praktičnoj i na teorijskoj razini, svjedoče i suradnja na spomenutoj obljetničkoj izložbi i tiskani članak o kazališnom arhivu i muzeju.

Za Benešićeve je uprave prikupljeno dosta kazališne građe, no čini se kako su pojedini spisi o kazalištu koje je Benešić želio »vratiti« u okrilje kazališta, na koncu ipak završili u državnome arhivu. Također, velik je dio kazališne građe nakon Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba postao integralnim dijelom zbirke današnjega Muzeja grada Zagreba, što je svakako, kada je riječ o Arhivu i muzeju Hrvatskoga narodnog kazališta, aktiviralo ili aktualiziralo poslije više puta postavljano pitanje ne samo definicije opsega i dosega kazališne građe te razlikovanja arhivske, muzejske i bibliotečne (kazališne) građe, već u prvome redu pitanje vlasništva kazališne građe, ali i kontrole nad njezinim uobličavanjem u pripovijest koja se njome želi ispričati i posredovati, odnosno kontekstualiziranjem i interpretiranjem pa i raznim mogućim vidovima funkcionalizacije, posebice iz perspektive uvriježenoga izjednačavanja povijesti Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu s povijesti nacionalnoga teatra u cjelini.

Još iz 1911. godine datira jedan dopis društva Braća Hrvatskoga Zmaja koje je 1907. oformilo prvu inačicu zagrebačkoga gradskog muzeja, a u njemu njegov voditelj Emil Laszowski odbija molbu zagrebačke kazališne uprave da joj preda neke predmete vezane uz kazalište te, štoviše, moli kazališnu upravu da odustane od ideje kazališnoga muzeja jer je ista već začeta u sklopu inicijative gradskoga muzeja.⁹ Nakon Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba ta će tema dobiti i svoj zaključak, barem na neko vrijeme. U sklopu potonje izložbe, čiji se središnji dio odvijao u Umjetničkome paviljonu, istodobno je u foajeu Hrvatskoga narodnog kazališta održana i izložba kazališne građe – što dotad pohranjene u samom kazalištu, što posebnim pozivom građanima prikupljene posebno za tu prigodu

⁹ »Kada dakle kod nas već postoji 'kazališni odjel', koji će se i proširiti, držimo da nebi odgovaralo interesima same stvari, da se osnuje još i posebni 'Kazališni muzej' jer bi to vodilo do razciepkavanja; pa nas ta okolnost nuka, da se na slavnu upravu Kr. zem. hrv. kazališta ovom zgodom obraćamo s molbom, da od svog nauma odustane i svojim uplivom napredak naše institucije podupre, ustupiv nam ujedno eventualno već razpoložive predmete.« Usp. dopis od 28. listopada 1911. koji se čuva u Odsjeku za povijest hrvatskoga kazališta HAZU u zbirci Dokumenta Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu pod inventarnom oznakom HNK 2422.

– a usredotočene na zagrebački kazališni život od prvih predstava na hrvatskome jeziku do izgradnje nove kazališne zgrade. Proslava tridesetogodišnjega jubileja kazališne zgrade 14. listopada 1925. gotovo se u dan poklopila s otvorenjem Kulturno-historijske izložbe grada Zagreba 11. listopada iste godine, pa je tako povijest zagrebačkoga teatra slavljena i kao dio interne obljetnice kazališta i kao dio šire nacionalne, napose gradske kulturne povijesti, a izložbi su pridružene i svečane predstave, predavanja i sl. U članku »Kazališni muzej«, što ga povodom velike proslave izložbi posvećuje redakcija časopisa *Hrvatska pozornica*,¹⁰ tada pod uredničkom palicom Josipa Kulundžića, također se otvoreno plediralo za osnutak kazališnoga muzeja te se građa koja je prikupljana za izložbu smatrala građom koja će biti osnova budućega muzeja. Kad je Kulturno-historijska izložba završena, ideja kazališnoga muzeja nastojala se i realizirati dodjelom posebnoga prostora za kazališnu zbirku u Umjetničkome paviljonu gdje je nakon izložbe (i obuhvaćajući građu s izložbe) iz neadekvatnih prostora kod Kamenitih vrata usporedno preseljen i tadašnji gradski muzej. Postav kazališne zbirke u sklopu novoga postava Gradskoga muzeja, svečano otvorenog 14. kolovoza 1926. godine, osmislio je spomenuti Andrija Milčinović, tada na mjestu voditelja Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta, a raznovrsna kazališna građa, koja se i danas može vidjeti u Muzeju grada Zagreba, uključujući i kostime Milke Trnine što su upravo prigodom izložbe darovani kazalištu, dobila je svoj prvi trajniji izložbeni i štoviše muzejski oblik.¹¹ Istodobno je, međutim, kazalište izgubilo ingerencije nad raspolaganjem navedenom građom kao i nad vidovima njezina predstavljanja. Arhiv i muzej Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu tako je jednim svojim važnim i opsežnim odvojkom izašao iz sastava kazališta u sastav gradske muzejske zbirke koja je u različitim postavima u budućnosti kazalištu davala važan udio u izgradnji povijesti i suvremenosti, kulture i svakodnevice grada Zagreba. Štoviše, kazališna je zbirka u mnogim osvrtima na povijest Muzeja grada Zagreba nerijetko izdvajana

¹⁰ Časopis *Hrvatska pozornica*, štoviše, posvetio je izložbi čitav broj nazvavši ga »Svečani broj u proslavu hiljadugodišnjice hrvatskog kraljevstva povodom otvorenja Kulturnohistorijske izložbe grada Zagreba i u proslavu tridesetogodišnjice otvorenja nove kazališne zgrade«. Usp. *Hrvatska pozornica*, 1925.

¹¹ Kada su intendant Julije Benešić i glumac i redatelj Ivo Raić išli u posjet opernoj primadoni Milki Trnini kako bi joj i osobno zahvalili što je kazalištu donirala svoje kostime, u kratkoj zabilježbi pod naslovom »Upravnik g. Benešić kod Milke Trnine« spomenuto je da je »teaterski muzej« upravo »u stvaranju« (1925: 54).

kao jedan od zanimljivijih i atraktivnijih dijelova muzejske zbirke u cjelini te je njezina vrijednost više puta istaknuta i uvrštavanjem likovnih priloga fokusiranih upravo na nju kao što je to, primjerice, bilo u prilogu »Historijski muzej grada Zagreba« objavljenom u reviji *Svijet* 1926. godine.

Osim prikupljanja građe te potom i njezina izložbenog osmišljanja, Andrija Milčinić, kako je rečeno, autor je i članka »Kazališni arhiv i muzej« objavljenog u časopisu *Jugoslavenska njiva* u travnju 1926. godine. U njemu, kao svojevrstome postfestumu izložbi i uređenju stalnoga muzejskog postava koji se tek treba svečano predstaviti javnosti, Milčinić piše o svome poimanju arhiviranja i muzejskog predstavljanja kazališne građe kao važnome koraku u izgradnji nacionalne kulture. Napominjući da je kazališna građa temelj na osnovi kojega »bi se mogla vidjeti linija razvoja naše kazališne umjetnosti« (Milčinić 1926: 224), te naglašavajući prolaznost kazališnoga čina i opisujući mukotrpnost vlastitoga rada na pribavljanju građe, Milčinić motivima za prikupljanje i izlaganje kazališne građe pridodaje i razloge praktične naravi sadržane u iskustvu potrebnom za kvalitetniji razvoj samoga teatra izraslog iz vlastita povijesnog, kulturnog i nacionalnog prosedea, ali i u obrazovanju mladih ljudi za rad u kazalištu na temelju vlastitih iskustava i metoda specifičnih za zagrebački teatar, a ne samo znanja i iskustava uvezenih iz drugih sredina i kultura. Motivacijskome ishodištu Milčinić će k tomu pridodati još i obrazovanje publike te širenje znanja i podizanje kulturnoga nivoa javnosti. Međutim, u osvrtanju na postav koji je, kako navodi, sam »uredio« u desnom krilu Umjetničkoga paviljona kao dio stalnoga novog postava Gradskoga muzeja, Milčinićev članak ujedno je i kritički komentar vlastitoga rada i koncepcije kazališne povijesti koja je u tome muzeju predstavljena, poglavito imajući u vidu njezinu usredotočenost na atraktivnost više nego li na kazališnu svrsishodnost koju je prethodno elaborirao. »Taj Kazališni Muzej nije ono, što bih ja htio, jer u njemu prevladavaju predmeti, koji nisu toliko poučni, koliko su zanimljivi«, zaključit će naposljetku Milčinić (Milčinić 1926: 226) i istodobno izraziti nadu da će gradska općina na koju je preuzimanjem pokroviteljstva nad kazališnom zbirkom sada pala i odgovornost za nju, učiniti sve što je moguće kako bi muzej bio »ono što bi«, kako kaže Milčinić, »morao biti« (Milčinić 1926: 227).

Sudeći prema primjerima koje Milčinić navodi, manje su mu dragi bili publici često privlačni muzejski eksponati poput osobnih predmeta umjetnika i različitih kazališnih i privatnih memorabilija. On je radije davao prednost,

primjerice, kazališnim ceduljama, materijalu koji će se i poslije u teatrološkim krugovima i kazališnopovijesnim i teatrografskim istraživanjima često isticati kao jedan od najrelevantnijih za ispisivanje i utvrđivanje kazališne povijesti, zato što, unatoč njegovoj možda nešto slabije izraženoj likovnoj ili muzejskoj atraktivnosti, izravno svjedoči o činu izvedbe i o njegovim nositeljima.

Kao što će se vidjeti iz nekih kasnijih poteza kazališnih uprava i njezinih djelatnika, pa i iz povremenih indikacija upisanih u kazališnu korespondenciju toga doba da prelaženje građe iz vlasništva kazališta u vlasništvo Gradskoga muzeja nije nužno bilo riješeno na obostrano zadovoljstvo ili da možda nisu sve želje i dogovori bili poštovani, čini se da kazališni postav u Gradskom muzeju za njih nije bio ni »ono što bi morao biti« ni točka na i ideji o kazališnome muzeju, te ju je u narednim desetljećima 20. stoljeća kazalište ponovno na različite načine aktiviralo i zagovaralo u teoriji i/ili ostvarivalo u praksi.

SVJEDOČANSTVO KAZALIŠNE KULTURE I TRADICIJE – FOTEZ O MUZEJU

Koliko je kazališni postav unutar stalnoga postava Muzeja grada Zagreba koji se od 1928. godine vodi pod ovim imenom, doista bio ono »što bi morao biti« u viziji Andrije Milčinovića, danas je nemoguće procijeniti, no u svakome se slučaju povijest kazališne zbirke u gradskom muzeju odijelila od neposredne povijesti Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu, koji činom (ne)željenog i, rekla bih, nikad do kraja prežaljenog izdvajanja značajnoga i važnoga dijela njegove kazališne zbirke, ipak nije zamro, upravo suprotno. Sljedeći uočljiviji val zanimanja za pitanja kazališnog muzeja opet se javio uoči jednoga jubileja, ali ovaj put još neposrednije vezanog uz kazalište, točnije vezao se uz proslavu stote, jubilarne sezone hrvatske drame, a zacijelo ga je potaknuo i članak redatelja, kazališnoga povjesničara i spisatelja Marka Foteza »Pitanje kazališnog muzeja« objavljen u *Jutarnjem listu* 1939. godine. Tom se prigodom Fotez osvrnuo na rasutost građe o hrvatskoj kazališnoj prošlosti i velikim postignućima hrvatske kazališne kulture u prethodnih stotinu godina, misleći pod time i na parceliranost

građe o kazalištu po različitim institucijama (kazalište, gradski muzej, sveučilišna biblioteka, pismohrane raznih državnih službi...) i po brojnim privatnim zbirka, ali i na otežanu pristupačnost kazališne građe za razna istraživanja ili povijesne preglede i sinteze, te se stoga založio za osnutak hrvatskoga kazališnog muzeja u kojem bi se građa i okupila i pregledno predstavila. Fotez se u članku rukovodi mišlju da bi taj zamišljeni kazališni muzej ponajprije trebao biti svjedok opstojnosti hrvatske kazališne umjetnosti, dokaz da Hrvatska ima jednako bogatu kazališnu tradiciju i suvremenost kao i mnoge inozemne kulture u bližem i daljem susjedstvu koje su svoje kazališne muzeje već uspostavile, primjerice u gradovima poput Berlina, Münchena, Milana, Beča..., te ovjerovitelj misli da hrvatska kazališna kultura i tradicija nisu tek prazne riječi »već zaista nešto što je živjelo i još uvijek živi« (nav. prema: Fotez 1944: 43). Fotez je svoj članak poslije pretiskao u knjizi *Theatralia. Članci i putopisi* (1944.), dometnuvši uz njega i bilješku da je povodom proslave stote godine hrvatske drame 1840. godine, kad je u spomen na izvedbu Kukuljevićeve drame *Juran i Sofija* u kazališnome foajeu priređena prigodna izložba, pitanje muzeja ponovno pokrenuo tadašnji intendant Aleksandar Freudenreich. Tom su prigodom, na intendantov poziv, razni poklonici teatra darovali kazalištu vrijedne muzejske i arhivske predmete i materijale relevantne za povijest hrvatskoga kazališta, a za zamišljeni (budući) muzej otkupljene su i dragocjene i bogate ostavštine kulturne djelatnice i kazališne kroničarke Antonije Kassowitz Cvijić i dirigenta Nikole Fallera. Vrijedi dodati da je i poslije, tijekom ratnih četrdesetih i u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske, kazališna uprava pod vodstvom intendanta Dušana Žanka u još nekoliko navrata pokretala akcije za prikupljanje građe, uz obrazloženje da je riječ o građi koja može biti glavni izvor za znanstvena ispisivanja povijesti hrvatskoga kazališta i da bi ona jednoga dana mogla biti kamen temeljac muzeja hrvatskoga kazališta. Dakako, sabiranje kazališne građe uklopljeno je tada i u kontekst velikoga i ključnoga projekta izgradnje hrvatskoga nacionalnog kulturnog identiteta, posebice imajući na umu, kako stoji u Žankovu *Oglasu*, »najveće književno djelo hrvatske kulture, *Hrvatsku enciklopediju*«. ¹²

¹² Usp. rukopis Oglasa od 11. rujna 1943. koji se čuva u Odsjeku za povijest hrvatskoga kazališta HAZU u zbirci Dokumenta Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu pod inventarnom oznakom HNK 8896.

DE FACTO DA, DE JURE NE – »PITANJE ZGRADE ODNOSNO PROSTORIJA«

Priča o kazališnome muzeju ponovno se aktualizira i zaoštava po završetku Drugoga svjetskoga rata i u okvirima novoga društvenopolitičkoga uređenja te dobiva nov uzgon i oblik djelovanja, ovaj put kao interna ustrojbeno jedinica unutar Hrvatskoga narodnog kazališta. Iz raznih spisa i članaka koji datiraju iz toga doba, a kao autor mnogih od njih javlja se Slavko Batušić, ponovno se nameće zaključak da kazalištu nije bilo drago što je izgubilo ovlasti nad kazališnom građom koja je 1926. ušla u sastav Muzeja grada Zagreba te je usporedo sa započinjanjem novoga ciklusa kazališnoga djelovanja iznova ustanovilo svoju internu zbirku, pod nazivom Arhiv i muzej Hrvatskoga narodnog kazališta (u spisima: Arhiv i muzej HNK). Pisac i redatelj te kazališni djelatnik koji se više godina u tišini i iz pozadine neformalno ali propulzivno zalagao za očuvanje i sređivanje kazališne građe, Slavko Batušić,¹³ sada je i formalno imenovan kazališnim bibliotekarom kojemu je primarni zadatak da sistematizira i prikuplja kazališnu građu i radi na osnutku kazališnoga muzeja (te se i na službenim dokumentima potpisivao kao »rukovodilac kazališnoga arhiva i muzeja« ili je oslovljavan kao »upravitelj Muzeja i arhiva HNK«), termin kazališni muzej postaje operabilan ne samo u službenoj kazališnoj komunikaciji i unutar kazališta te prema drugim ustanovama, već i u tisku i javnom diskursu, a Slavko Batušić postaje i historiografom kazališnoga muzeja pišući promemorije o arhivu i muzeju Hrvatskoga narodnog kazališta te članke pod naslovom »Arhiv i muzej HNK«, najprije za zbornik radova objavljen prilikom proslave stogodišnjice Hrvatskoga narodnog kazališta 1960. godine (Batušić 1960.), a potom i za poznato enciklopedijsko izdanje o Hrvatskome narodnom kazalištu iz 1969. godine (Batušić 1969a).

¹³ Od 1921. Slavko Batušić angažiran je u zagrebačkome Hrvatskom narodnom kazalištu, isprva kao asistent redateljima Ivi Raiću i Branku Gavelli, potom kao tajnik uprave (1923. – 1929.), tajnik Drame (1929. – 1935.), tajnik i zamjenik intendanta (1935. – 1940.) te dramaturg (1941.). Za vrijeme Drugoga svjetskog rata radio je u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, a nakon rata voditelj je Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta te redoviti profesor na Akademiji za kazališnu umjetnost (danas: Akademija dramske umjetnosti) u Zagrebu (1950. – 1972.). Nav. prema podacima u mrežnome izdanju *Hrvatske enciklopedije*, 2021.

Kazališni arhiv i muzej postojao je, međutim, isključivo kao jedna od sastavnica i unutarnjih odjeljenja Hrvatskoga narodnog kazališta te se, unatoč želji i planovima da se muzej formira kao javna ustanova koja bi djelovala samostalno i neovisno o kazalištu, koja bi imala svoje vlastite prostore i koju bi financirao grad, nije ostvarila. No, iako samostalni kazališni muzej *de jure* nije postojao, on je *de facto* ipak djelovao i to na nekoliko razina. Pod vodstvom Slavka Batušića Arhiv i muzej Hrvatskoga narodnog kazališta sve je promišljenije i ciljanije radio na uređivanju i oblikovanju zbirke i njezinu usustavljanju te popisivanju kazališne građe, kao i na popunjavanju praznih mjesta i ciljanom otkupu kazališnih ostavština s obzirom na građu koju sadrže,¹⁴ a izraženo je i kontinuirano višegodišnje priređivanje javnih izložbi kazališne problematike, mahom obljetničkih ili tematskih te u prostorima samoga kazališta, odnosno kazališnome foajeu, ali i u suradnji s drugim ustanovama. Jedna od najvažnijih izložbi bila je ona prva, o pedeset godina kazališne zgrade (1945.), a uslijedile su i izložbe o obljetnici praizvedbe *Ljubavi i zlobe* Vatroslava Lisinskoga (1946.), scenografiji (1947.) i kostimografiji Hrvatskoga narodnog kazališta (1953.), izvedbama djela Miroslava Krleže (1947.), Giuseppea Verdija (1952.) ili Richarda Wagnera (1953.) u Hrvatskome narodnom kazalištu itd.¹⁵ Učestala izložbena djelatnost, kao i popratna predavanja, potaknula su, navodi S. Batušić, veliko zanimanje posjetitelja (Batušić 1969b), no čini se da su izložbe ipak najviše posjećivali kazališni gledatelji te da je kazališni muzej ipak bio u prvom redu zadužen za ispunjavanje programa i potreba zagrebačkoga kazališta u praksi ili prezentiranja nekog aspekta kazališne povijesti najstarijega zagrebačkog teatra, osobito u kontekstu izložbenoga slavljenja iznimnih dostignuća zagrebačkog teatra u nacionalnom i nadnacionalnom kontekstu kulturne baštine. Arhiv i muzej Hrvatskoga narodnog kazališta kontinuirao je surađivao i s vanjskim ustanovama i pojedincima u zemlji i inozemstvu koji su za različite istraživačke i izložbene projekte trebali njegovu građu i/ili pomoć.¹⁶ K svemu tomu, Slavko

¹⁴ Ono je, međutim, i dalje ponajviše tekstualnoga usmjerenja i još uvijek orijentirano na prikupljanje podataka o izvedbama te najranijim periodima profesionalne kazališne povijesti, iako dostupni podaci svjedoče i o primjerima otkupa (ili planiranja otkupa) umjetničkih djela (slika, poprsja i sl.) na kojima su prikazani kazališni umjetnici i djelatnici.

¹⁵ Za iscrpan popis izložbi usp. enciklopedijsku jedinicu Slavka Batušića »Izložbe u HNK« (Batušić 1969b).

¹⁶ O tome postoji iscrpna građa koja se čuva u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta HAZU, u ostavštini Slavka Batušića u omotnici Arhiv i muzej HNK.

Batušić više je puta upozoravao i različite kazališne uprave u čije je vrijeme vodio arhivskomuzejsku zbirku i širu javnost i/ili nadležne gradske i državne institucije/ pojedince na ograničenja i probleme Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta kad je riječ o prostoru, kadrovima i financijskim sredstvima neophodnima ne samo za njegov svakodnevni nesmetan rad nego i za svaki daljnji razvoj, te je sastavljao različite prijedloge, što za poboljšanje samih fizičkih uvjeta čuvanja građe, što za unapređenje pravnoga i djelatnoga statusa arhiva i muzeja. Zdušno se zalagao za njegovo preoblikovanje i nadgradnju u obliku kazališnoga muzeja kao samostalne javne ustanove koja bi ispunjavala i arhivsku i izlagačku funkciju no koja bi ujedno mogla igrati i ulogu znanstvenoga instituta za proučavanje kazališne povijesti, i to ne samo povijesti Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu ili zagrebačkoga teatra, već i povijesti hrvatskoga kazališnoga života uopće. U njegovoj se optimalnoj projekciji takva institucija mogla financirati iz proračuna grada Zagreba, kako je zabilježio, »čim se riješi temeljno i bitno pitanje – pitanje zgrade odnosno prostorija« (Batušić 1960: 320).

HNK U JAZU – CENTRALIZACIJA I ZNANOST

Unatoč tome što je, primjerice, intendant Nando Roje još 1957. godine u ime kazališnoga Arhiva i muzeja uputio molbu Narodnom odboru općine Gornji grad da se zgrada na broju 7 u Demetrovoj ulici na Gornjem gradu (tzv. palača Jelačić) dodijeli Hrvatskome narodnom kazalištu u svrhu osnutka kazališnoga muzeja,¹⁷ »pitanje zgrade odnosno prostorija«, kao što znamo, nije se riješilo te do takve vrste osamostaljenja kazališnoga muzeja na koncu ipak nije došlo, ali je zato došlo do još jednog odcjepljivanja kazališne građe zagrebačkoga Hrvatskoga narodnog kazališta od matične ustanove nakon 1926. godine, barem na papiru, 40 godina kasnije. Dogodilo se to na samom početku 1966. godine, kada je Arhiv i muzej Hrvatskoga narodnog kazališta postao sastavnim dijelom Instituta za književnost i teatrologiju JAZU.

¹⁷ Vidi dopis od 3. svibnja 1957. koji se čuva u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta HAZU, u ostavštini Slavka Batušića u omotnici Arhiv i muzej HNK.

Naime, potpisivanjem ugovora o ustupanju Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta tada Jugoslavenskoj, a danas Hrvatskoj akademiji znanosti i umjetnosti za potrebe osnivanja njezina Odsjeka za teatrologiju pri Institutu za književnost JAZU u Zagrebu 1. siječnja 1966. godine, što su ga u ime dviju institucija potpisali tadašnji intendat Hrvatskoga narodnog kazališta Mirko Božić i tadašnji predsjednik Akademije Grga Novak, otpočela je nova faza u povijesti Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu. Štoviše, ušavši u sastav Akademijina novouspostavljena Odsjeka za teatrologiju Arhiv i muzej Hrvatskoga narodnog kazališta postao je dijelom znanstvene institucije kojoj su zacrtani primarni ciljevi bili ponajprije istraživački rad i objavljivanje znanstvenih i stručnih radova o povijesti kazališta te kritičkih izdanja pisaca, što se napokon definira i kao jedna od osnovnih funkcija književnih arhiva pri istraživačkim zavodima, kakvim se službeno smatra arhiv današnjega Zavoda za književnost, kazalište i glazbu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (Kolanović 2006.).¹⁸ Budući da je prvi upravitelj Odsjeka za teatrologiju postao Slavko Batušić, rad Odsjeka u početnim je godinama svakako bio tješnje, ali ne i isključivo vezan za djelatnost Hrvatskoga narodnog kazališta u Zagrebu jer je Slavko Batušić otpočetak bio otvoren ideji hrvatskoga kazališnoga muzeja ili poslije instituta za kazalište,¹⁹ no dolaskom kasnijega dugogodišnjeg voditelja teatrološkoga instituta Branka Hećimovića na čelo Odsjeka za teatrologiju u drugoj polovici sedamdesetih godina prošloga stoljeća, djelatnost se Odsjeka značajnije proširila na prikupljanje i obrađivanje građe svih hrvatskih kazališta, kazališnih skupina i kazališnih festivala i različitih vidova kazališnoga stvaralaštva, kao i na prikupljanje građe kazališnih umjetnika, djelatnika i osobnosti na različite načine vezanih uz kazališnu umjetnost, naslanjajući se i na projekt uspostavljanja i utvrđivanja repertoara hrvatskih kazališta.²⁰ Pluralizacija hrvatskoga kazališnoga života nakon Drugoga svjetskog

¹⁸ Ovom prigodom neće se ulaziti u razgranatu i kompleksnu problematiku utvrđivanja, preplitanja i razlučivanja djelokruga i naravi bibliotečnih, arhivskih i muzejskih institucija kao i biblioteka, arhiva i muzeja pri znanstvenoistraživačkim jedinicama i ustanovama.

¹⁹ Vidi Izvješčaj o Arhivu i muzeju HNK iz 1964. u kojem Slavko Batušić iznosi i elaborat »o mogućnosti i potrebi osnivanja Instituta za kazalište«, a koji se čuva u Odsjeku za povijest hrvatskog kazališta HAZU, u ostavštini Slavka Batušića u omotnici Arhiv i muzej HNK.

²⁰ O tome detaljnije vidi u mom radu »Kazalište i arhiv/muzej. Iz teatrološkoga kuta« u: Petranović 2015.

rata, postupna afirmacija teatrologije kao znanstvene discipline i potreba za centralizacijom zbirke izvedbenih umjetnosti zacijelo su pridonijeli da u ovoj fazi Arhiv i muzej Hrvatskoga narodnog kazališta te njegova građa postanu osnovom za nacionalno ustrojen i usmjeren kazališni arhiv i muzej koji i dalje računa na spregu s kazališnom praksom, ali na prvo mjesto ipak stavlja paradigmu znanstvenoga istraživanja i ispisivanja te oblikovanja nacionalne kazališne povijesti. Pritom je važno napomenuti da se pod rukovodstvom Branka Hećimovića poimanje muzejske građe i paradigma nacionalne kazališne povijesti postupno odmiče od usmjerenosti na isključivo haenkacentrično i zagrebocentrično shvaćeno »nacionalno« prema neprofesionalnom, izvaninstitucionalnom, amaterskom, studentskom, alternativnom, lutkarskom..., no unatoč brojnim prinovama, izvorna jezgra Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta kao i način organizacije građe, i dalje uvelike dominiraju zbirkom. Zbirka 1988. godine stječe status Muzejsko-kazališne zbirke, ali se do danas ne uspijeva uobličiti u instituciju sa stalnim muzejskim postavom i neophodnom muzejskom logistikom i aparaturom ni u pravnom ni u tehničkom ni u kadrovskom pogledu, a ni u pogledu spremnosti na prihvrat svih postojećih muzejskih vidova kazališne građe (kao što su kostimi i lutke), nastojeći ipak jednim dijelom svoga rada uz istraživačku njegovati i izložbenu i izdavačku djelatnost koja bi aktivnost Odsjeka približila pretpostavljenim djelatnostima zamišljenoga kazališnoga muzeja, dakako u daleko skromnijem opsegu i dosegu. Uz već spominjane probleme s kojima se suočavao svaki dosadašnji pokušaj ustrojavanja kazališnoga muzeja – prostor, kadar, financije, legislativa – javlja se i problematika parcijalne pa i stihijske i arbitrarne selekcije i aproprijacije kazališne građe, posebice kad je riječ o sustavnosti prihvatne politike i o vrstama raspoložive kazališne građe, zbog čega je nemoguće govoriti o cjelovitosti ili obuhvatnosti zbirke i zbog čega iz zbirke mahom izostaje netekstualna građa muzejskoga tipa (kazališni kostimi, lutke, snimke predstava, kazališne memorabilije i sl.), iako ipak sadrži bogatu zbirku kostimografskih i scenografskih skica, plakata i fototečne građe, ali i izbor scenografskih maketa pa i poneki osobni predmet kazališnih djelatnika.

Nov poticaj temi kazališnoga muzeja dala je obnova zgrade Palače Narodni dom u kojoj je zbirka smještena, započeta osamdesetih godina 20. stoljeća i privredena kraju otvorenjem Preporodne dvorane 1994. godine prigodom svečanoga obilježavanja 900. obljetnice grada Zagreba i Zagrebačke biskupije. Planovi

za otvaranje stalnoga muzejskog postava kao i načelna, moderno zamišljena koncepcija toga postava unutar Odsjeka za teatrologiju – o čemu 1985. u članku »Muzejsko kazališna zbirka« detaljno piše Branko Hećimović, donoseći u prilogu i poziv različitim kazališnim, kulturnim, znanstvenim i obrazovnim ustanovama, organizacijama i udrugama te pojedincima na upotpunjavanje građe i sudjelovanje u osmišljavanju postava (Hećimović 1985.) – nisu se, kako je rečeno, ostvarili, a u međuvremenu je, usporedo s državnim osamostaljenjem Republike Hrvatske izbornim na parlamentarnim izborima i u Domovinske ratu, došlo i do preustroja znanstvenih jedinica sada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te 1993. godine Odsjek za teatrologiju mijenja naziv i postaje Odsjek za povijest hrvatskog kazališta Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Pod rečenim imenom Odsjek djeluje i danas, nametnuvši se kao središnja institucija za pohranjivanje i proučavanje nacionalne kazališne baštine, s naglaskom na povijesno, hrvatsko i kazališno, što je zapravo od samog početka i bilo upisano u korijene njegova rada te nije značajnije promijenilo njegovo funkcioniranje u kojem se, posebice zahvaljujući istraživačkim afinitetima njegovih djelatnika, nije odricao ni nadnacionalnog ni suvremenog, ali je svakako suoblikovalo percepciju o njemu kao primarno znanstvenoistraživačkoj (a ne izložbenomuzejskoj), povijesno i nacionalno orijentiranoj ustanovi.

Načelno, Odsjek za povijest hrvatskoga kazališta HAZU zamišljen je kao znanstvenoistraživačka jedinica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti koja, osim što se bavi prikupljanjem kazališne građe kao jednom granom svoga rada, u sebi objedinjuje još i istraživačku, izložbenu i izdavačku djelatnost, sudjelujući podjednako i u znanstvenom i u kulturnom životu Hrvatske, kao organizator znanstvenih simpozija i izdavač znanstvenih publikacija, i kao povremeni priređivač izložbi s ciljem promicanja i očuvanja hrvatske kulturne baštine. No s obzirom na kadrovske, prostorne i tehničke (ne)mogućnosti, njegova je djelatnost silom prilika sužena u prvome redu na prikupljačku i znanstvenoistraživačku, dok je ostvarenje stalnog muzejskog postava i u novije vrijeme čak i privremenih izložbi otklonjeno radi komercijalne uporabe prostorija izvorno predviđenih za muzejske i izložbene aktivnosti, a potom i zbog posljedica zagrebačkoga potresa. Rezultat je dubok procjep između raznolikosti i bogatstva muzejsko-kazališne zbirke Odsjeka za povijest hrvatskoga kazališta HAZU i njezine javne vidljivosti te mogućnosti njezine prezentacije.

UMJESTO ZAKLJUČKA – KAZALIŠNOMUZEJSKA »BITKA ZA HERNANI«

Svaka od postaja na razvojnoj putanji Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta imala je svoj specifičan začin i okus te se periodički njezina uloga intenzivirala u nekim društvenopovijesno, politički i kulturološki prominentnijim pa i napregnutijim momentima i okolnostima, a uvijek su joj snažan potisak davale istaknute kazališne osobnosti zaokupljene ili unapređenjem kazališnoga organizma u cjelini ili njegova arhivskomuzejskog segmenta u kome su također prepoznale jednu od podloga za rečeno unapređenje. Prva je postaja čvrsto priljubljena uz osobnost Dimitrije Demetra, kampanju za osnutak nacionalnoga kazališta i opći kontekst kulturnih, društvenih i politički intoniranih ciljeva narodnoga preporoda, a njezine su temeljne osobine na elementarnom nivou sadržane u praktičnim kazališnim namjenama stvaranja osnova za održavanje kontinuiteta kazališnih izvedbi putem osiguravanja zbirke dramskih predložaka (poslije i glazbenoscenskih partitura) za izvedbu, a na širem nivou kulturne nadgradnje u osnutku nacionalnoga kazališta i izgradnji nacionalnoga jezika i kazališne kulture. Benešićeva i Milčinovićeva postaja ostaje obilježena inzistiranjem na građi kao predmetu istraživanja i osnovi razumijevanja kazališne povijesti te daljnje razvoja kazališta unutar vlastite i specifične nacionalne razvojne matrice, ali i osvještavanjem različitih mogućnosti (re)prezentacije kazališne povijesti u muzejskim postavima i izlaganju artefakta na način koji, kako piše Tony Bennett govoreći o povijesti javnih muzeja, želi utjeloviti i komunicirati povijesno varijabilna i specifična kulturna značenja i vrijednosti (Bennett 1995: 6). Slavko Batušić diktira usložnjavanje i uređivanje internoga Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta, ali i njegove javne vidljivosti usmjerene na apostrofiranje važnih segmenata zagrebačke kazališne povijesti te njezino proučavanje, što u konačnici dovodi i do prelaska Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta u sastav današnje Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i podlogu njezine znanstvenoistraživačke djelatnosti, čime je na neki način zapečaćena i trenutna sudbina nekadašnjeg Arhiva i muzeja Hrvatskoga narodnog kazališta.

Naime, uvodno spomenuti zagrebački potres postojeće je probleme produbio te ih učinio još akutnijima i vidljivijima. Premda je isprva planirano da se

Muzejsko-kazališna zbirka iseli iz trenutnih prostora radi cjelovite obnove Palače Narodni dom, recentni planovi ne uključuju obnovu već su u zgradu useljene jedinice iz drugih Akademijinih palača koje su zahvaćene planom obnove nakon potresa ili, drukčije rečeno, aktualni planovi zasad ne predviđaju neko trajnije rješenje kad je riječ o potrebama institucije kakva bi bila hrvatski kazališni muzej. Na kraju prve četvrtine 21. stoljeća, pitanja koja se vrte oko kazališnoga muzeja i dalje nisu pitanja odabira i propitivanja odabira kazališne građe, poetičke i estetičke inkluzivnosti ili zamjenjivosti, oblika postava i varijabilnih modaliteta prezentacije, muzejske interaktivnosti i participativnosti kada je riječ o posjetiteljima ili proaktivnosti kada je riječ o nacionalnom i globalnom kazališnom životu, ali u prvome redu nastojanja da se zbirka ne pretvori u, kako se prigodom jedne kazališne izložbe izrazio upravo jedan od očeva teatrologije Max Herrmann, »akvarij bez riba« (nav. prema: Schüßler 2022: 79). Naprotiv, ona se i dalje vrte ne samo oko prostora, financija, kadrovske politike, pravnih okvira, već i oko dokazivanja potrebe da je institucija kazališnoga muzeja uopće potrebna, oko gologa preživljavanja određenih vrsta kazališne građe i njihova umjetničkog legitimiteta ili u najboljem slučaju kredibiliteta pozadinskoga dekora raznim okupljanjima i domjencima, a u posljednje vrijeme sve više i oko izmještanja kazališnoga muzeja u svijet virtualnoga postojanja, ali ne kao nadopune, proširenja i interpretativnoga pomagala već kompletnog izgnanstva, u svojevrstome obratu teza. Ponešto patetično, ali možda ne i sasvim promašeno, moglo bi se reći da je pred nama još jedna, ovaj put kazališnomuzejska »bitka za Hernani«,²¹ a za privesti ovaj rad kraju takav je zaključak i neobično prikladan, gledamo li na nj u svjetlu činjenice da je upravo hrvatski prijevod dramskoga teksta *Hernani*, doduše pod naslovom *Smertni rog*, dijelom one inicijalne Demetrove dramske zbirke, ali za koji jedva više itko iti zna iti mari. A time kao da smo, po tkoga zna koji put, ponovno vraćeni na početak i na onu Miletićevu tvrdnju da bi se »kod nas imalo stoga i u budućnosti odlučivati uvijek samo u duhu – Demetrovu!« (Miletić 1904., nav. prema: Miletić 1978: 429).

²¹ O načinu na koji taj termin rabi Ivo Frangeš referirajući se na hrvatske kazališne prilike u drugoj polovici 19. stoljeća usp. Batušić 1990.

LITERATURA

1913. »Kazališni muzej«. *Narodne novine*, g. 79, br. 69 (9. travnja), str. 3.
1925. »Kazališni muzej«. *Hrvatska pozornica*, br. 8 (20. listopada), str. 135-136.
1925. »Svečani broj u proslavu hiljadugodišnjice hrvatskog kraljevstva povodom otvorenja Kulturnohistorijske izložbe grada Zagreba i u proslavu tridesetgodišnjice otvorenja nove kazališne zgrade«. *Hrvatska pozornica*, br. 8 (20. listopada).
1925. »Teaterska izložba«. *Hrvatska pozornica*, br. 8 (20. listopada), str. 137-140.
1925. »Upravnik G. Benešić kod Milke Trnine«. *Hrvatska pozornica*, br. 4 (22. rujna), str. 54.
1926. »Historijski muzej grada Zagreba«. *Svijet*, g. 1, br. 11 (11. rujna), str. 215-216.
2021. »Batušić, Slavko«. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža, <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=6312>>. (24. veljače 2023.).
- Andrić, Nikola. 1925. »Život i značenje Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu«. *Hrvatska pozornica*, br. 8 (20. listopada), str. 115-121.
- Batušić, Nikola. 1990. »Kazališne teme u Frangešovoj *Povijesti hrvatske književnosti realizma*«. *Croatica*, g. 21, br. 33, str. 10-13.
- Batušić, Nikola. 1997. »Predgovor«. U: Dimitrija Demeter, *Izabrana djela*, Stoljeća hrvatske književnosti, Matica hrvatska, Zagreb, str. 9-32.
- Batušić, Slavko. 1960. »Arhiv i muzej Hrvatskog narodnog kazališta. Historijat i pregled njegovih zbirka«. *Hrvatsko narodno kazalište. Zbornik o stogodišnjici. 1860 – 1960*, ur. Duško Roksandić i Slavko Batušić, Naprijed, Zagreb, str. 318-320.
- Batušić, Slavko. 1969a. »Arhiv i muzej HNK«. *Hrvatsko narodno kazalište. 1894-1969. Enciklopedijsko izdanje*, ur. Pavao Cindrić, Naprijed, HNK u Zagrebu, Zagreb.
- Batušić, Slavko. 1969b. »Izložbe u HNK«. *Hrvatsko narodno kazalište. 1894-1969. Enciklopedijsko izdanje*, ur. Pavao Cindrić, Naprijed, HNK u Zagrebu, Zagreb.
- Benešić, Julije, ur. 1926. *Godišnjak Narodnog kazališta u Zagrebu za sezone 1914/1915 – 1924/1925*. Izdanje Kazališne zaklade, Zagreb.
- Bennett, Tony. 1995. *The birth of the museum. History, theory, politics*. Routledge, London, New York.
- Brešić, Vinko. 2015. *Hrvatska književnost 19. stoljeća*. Alfa, Zagreb.
- Fotez, Marko. 1944. »Pitanje kazališnog muzeja«. *Theatralia. Članci i putopisi*, Tisak Hrvatskog tiskarskog zavoda, Zagreb, str. 41-44.
- Hećimović, Branko. 1985. »Muzejsko kazališna zbirka«. *Kronika zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, Zagreb, g. 11, br. 32-33, str. 107-109.
- Humski, Vera. 1986. »Pregled povijesti muzeja u Hrvatskoj«. *Muzeologija*, g. 24, str. 5-63.
- Kolanović, Josip. 2006. »Spomen-muzeji književnika i književni arhivi«. *Muzeologija*, g. 43-44, str. 9-25.

- Mance, Ivana; Šverko, Ana. 2021. *Palača Drašković ili Narodni dom. Konzervatorski elaborat za pet zgrada Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti stradalih u potresu 22. ožujka 2020. Svezak 4.*, Institut za povijest umjetnosti, Zagreb, https://www.ipu.hr/content/knjige/IPU_004_Palaca-Draskovic-ili-Narodni-dom_ISBN_978-953-7875-84-8.pdf (29. travnja 2022.).
- Milčinović, Andrija. 1926. »Kazališni arhiv i muzej«. *Jugoslavenska njiva*, g. 10, br. 7 (1. travnja), str. 223-227.
- Miletić, Stjepan. 1978. *Hrvatsko glumište*. Centar za kulturnu djelatnost Saveza socijalističke omladine Zagreba, Zagreb.
- Novak, Slobodan Prosperov. 1977. »Slavko Batušić kao utemeljitelj naše kazališne dokumentaristike i teatrološke arhivistike«. *Kronika Zavoda za književnost i teatrologiju JAZU*, Zagreb, g. 3, br. 1, str. 39-51.
- Petranović, Martina. 2015. »Kazalište i arhiv/muzej. Iz teatrološkoga kuta«. *Kazalište i (pri) povijest. Ogledi o hrvatskoj kazališnoj historiografiji*, Ex Libris, Zagreb, str. 229-259.
- Schüßler, Lotte. 2022. »Theatre Exhibitions, Models and the Quest for *Anschaung*«, *Theatre Research International*, g. 47, br. 1, str. 79-98.
- Stančić, Nikša, ur. 1985. *Hrvatski narodni preporod 1790-1848. Hrvatska u vrijeme Ilirskog pokreta*. Povijesni muzej Hrvatske, Muzej za umjetnost i obrt, Muzej grada Zagreba, Zagreb.

ARCHIVE AND MUSEUM OF THE CROATIAN NATIONAL THEATER
IN ZAGREB – YESTERDAY, TODAY, AND TOMORROW

Abstract

The paper examines and analyzes the establishment, historic stages and accomplishments of the Archive and Museum of the Croatian National Theater in Zagreb in the period between 1840 which is considered the year of its foundation, and today. In doing so, special emphasis is placed on the theatre personalities and/or institutions that decisively marked its development and status at a particular moment, on the different perceptions of the status, nature and role of the theater archive and museum in Croatian theatre community and culture in general, as well as on the determining factors that shaped the idea of a theatre museum and the initiative or better yet struggle to found a Croatian theatre museum, which has not been realized to date.

Keywords: theater archive; theater museum; Dimitrija Demeter; Croatian National Theater in Zagreb